

ГОЛЕМИЯТ ДЪЛГ

ГЕОРГИ ДИМИТРОВ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА НИ ЛИТЕРАТУРА
И... „ЛИТЕРАТУРНИ МЕЧТАНИЯ“ ЗА ДИМИТРОВ

Здравко Чолаков

Каквито и да са възраженията и изискванията ни към постигнатото от литературата ни в тази насока, ще бъде крайно несправедливо да се подладем на стихията на едно нихилистично отношение. Защото е налице традиция в художественото усвояване образа на големия син на нашия народ, която съвсем не е резултат на някаква по-случайна кампанийност в творческите амбиции. Нещо повече — такава една традиция подчертава отново трайната ангажираност на българската литература, още от средновековния ѝ период, с проблемите на значимата, ярката човешка личност, когато тя олицетворява колективната народна душевност, многостранността на нейните добродетели. В най-големите исторически фигури на народа ни е съсредоточено основното от характерологията на националната ни психика, кулминационното в нейните епохални прояви. Нашата литература в непреходните си образци доказва, че е възможна художествена „ориентация“ към личността само ако тя съдържа историческата перспектива на националния възход. И това в същност представя най-трайният, най-последователно отстояваният идеал на литературата ни.

А образът на Георги Димитров обобщава толкова много от патоса на този идеал. И литературата ни не можеше да стои настрана от епохалното в живота на народния учител.

Дълг, богат на заглавия е „списъкът“ на художествената литературна продукция, посветена на Димитров. И не е в задачата на тези мои бележки педантичното му проследяване и анализиране. Интересно би било обаче да се проследят някои типологически сходни трактовки на образа на Георги Димитров в произведенията на българската литература.

Хронологически погледнато, поезията ни като че ли се е оказала „по-активна“ в усвояване темата за Димитров. Но и в поетичните и белетристичните резултати най-напред се налага на вниманието насочеността на авторите към героичното начало в този образ. И това е напълно естествено, а още повече като се има пред вид, че именно с героичните добродетели на характера си Димитров живее винаги в съзнанието на всеки българин. Но героичното в живота на Димитров има различни аспекти, много нюанси, само по себе си то е вече една естетическа категория. И което е особено важно — героизмът у този българин никога не е бивал резултат на някакво суетно „търсене“ на „биография“, никога не е бил парадно бляскав, театрално помпозен.

Героизмът — това е органичното, естественото битие на Димитров революционера, кръвно свързан с възжеланията на работническата класа. Героичното у Димитров е и дълбоко нравствено. Дори и в най-кулминационните си прояви, когато притежава барикаден патос — лайпцигската победа на Димитров — в него се оглежда нравствената чистота на един човек, отгледан от класическите революционни и нравствени добродетели на българския дух. Именно кристално чистата нравственост на комуниста Димитров, изключителната му честност и съзнание за отговорност са в основата на действения героизъм на неговата революционност.

Струва ми се, че художествената ни литература — и поезия, и проза, — посветена на Димитров, недостатъчно е ангажирана с нравствения патос на неговия героизъм, повече отразява неговата събитийност. И се създава като че ли впечатление за художествено реагиране не само на резултата, а процесът, явлението, който е особено благодарен за едно богато психологическо и философско осмисляне, остава някак настрана от вниманието на писателя. Такова изискване за философска дълбочина при трактовката на темата за Димитров може да се предяви към цялата литература за вожд.

Най-общо казано, патетиката на авторовото отношение към образа на Димитров е обединяващият момент във всички произведения. Тази патетичност на емоционалните реакции на писателя има сериозна естетическа стойност, когато е органична за творбата. В този смисъл поемата на Божидар Божилов „Димитров“ запазва наистина непроизходно внушение и остава едно от най-хубавите произведения за големия син на нашия народ в литературата ни. По-противоречиво впечатление оставя откъсът от драматичната поема „Желязно сърце“ от същия автор (кн. 4 на сп. „Септември“ от т. г.). Тук патосът често е твърде външен. (Да се надяваме, че в цялата творба той ще зазвучи по-непосредствено и вгълбено.)

Емоционална приповдигнатост характеризира и стиховете за Димитров на Давид Овадия в книгата му „До последния миг“ (1950). Някои може да ги намерят анахронични в звученето поради факта, че през последните години много автори и читатели получиха едва ли не „комплекс“ спрямо патетичното внушение на идеята — и в поезията, и в белетристиката. Безспорно, че имаше основания у нашите творци за негативна реакция спрямо клиширания възторг, спрямо външното, декларативното в един момент, когато целият ни духовен живот беше лишен от възможност за интересно, богато развитие. Но да се отрича патетичното емоционално начало в творчеството е също крайност, която нехае за спецификата на авторския натюрел. Затова към стихотворенията на Давид Овадия „До последния миг“, „Димитров е сред нас“ може да се пристъпи с изискване за психологическа дълбочина, но в никой случай не може да не бъде забелязана тяхната искрена емоционална развълнуваност.

Патосът, приповдигнатият тон са в основата и на стихотворенията на Блага Димитрова за Димитров, поместени в неотдавна излязлата ѝ стихосбирка „Име“. В много отношения това е антологична книга за поетесата. Така както са подбрани стихотворенията за Димитров, дават представа и за един по-богат размах на творческите амбиции на авторката в осмислянето на крупната историческа личност. В такива творби като „Под чуждо име“, „Надеждата“, „Пожарът“ Блага Димитрова следва традиционния път в трактовката на образа — поетически славослов на класически известните моменти от героичната му биография. Докато в стихотворенията „Вестта“, „Поет и печатар“ поетесата търси голямото, човечното в интимното битие на Димитров — нещо, което не се среща така често в литературата ни. Тук, в това битие авторката търси корените на онзи велик нравствен стоицизъм, който притежаваше водачът на Септемврийското въстание, героят на Лайпциг. Най-хубавото в

тези стихове е психологическата проникновеност на поетесата в нравствените първооснови на героичното в живота на Димитров. И в този смисъл те имат наистина оригинално място в поезията ни.

Трябва със съжаление да се констатира, че в творчеството на по-младото поколение поети образът на Димитров присъства доста инцидентно, и то най-често като „вариации“ на познати вече трактовки. А излишно е да се убеждаваме, че в една такава мащабна фигура като вожд и учителя на нашия народ всеки творец може да открива непрекъснато нови аспекти, да осмисля от нов ъгъл дори класически известното. Именно такава естетически резултатна амбиция да се потърси в ново измерение непреходната историческа значимост на героичния подвиг на Димитров представя стихотворението на Владимир Башев „Слово за Димитров“ (от книгата „Възраст“). В това стихотворение животът и делото на Димитров са погледнати през призмата на една приемственост с творческата дръзновеност на социалистическия ни съвременник. Димитров комунистът, човекът и борецът, е българският синоним на „фаустовското начало“, на онзи най-значим човешки стремеж за максимално реализиране на творческата същност. Димитров от това стихотворение на Башев е наш съвременник, символ на победно устремения социалистически човек

Завръщайте се в Димитров!
Във себе си, във своето чело —
в миниатюрния си череп
или в огромния си свят!

Търсете своя собствен Лайпциг,
по-скромнен сигурно, но мъчен.
Спечелен с мислене. Със пробив.
На всички хора посветен!

Ясно е, че и като поетика, и като атмосфера това стихотворение на Владимир Башев стои настрана от традиционния тип животоописателни творби за Димитров. То е резултат на един съвременен поетически рефлекс, който търси мащабни, философски обобщения за човека, не се задоволява с емпиричното му описание. Това стихотворение е не само едно от най-добрите творби в поезията ни, тематично свързани с личността на Георги Димитров. То е показателно с преодоляването на традиционната тематичност и трактовка и с извеждане обобщения за истинската стойност на човека от социалистическото общество.

*

Белетристиката за Димитров притежава също сериозни количествени показатели, а навярно през тази юбилейна година те значително ще нараснат. Ясно е, че не количественият ефект е утехата на една литература, която сериозно изисква от себе си...

Художествената проза за Георги Димитров има осезателно сходство с поезията за народния вожд най-вече по отношение традиционния път на естетическо усвояване на неговия образ. И тук — в разказите, повестите, романите — на преден план е патетичната възхита на авторите, която (досега по-често в сравнение с поезията!) в зависимост от възможностите на съответния автор може да се окаже за сметка на един по-задълбочен психологически анализ. А този анализ е неотменно свойство на прозата и без него тя губи от сериозното си внушение. И именно по отношение на психологическото постигане образа на Димитров могат да се предявят изисквания към нашата белетристика — както в ретроспективен план, така също и към новите произведения за Димитров.

Разказите на Ангел Каралийчев за Димитров, събрани в книгата „Наковалня или чук“ (1958), са широко популярни сред читателите, някои от тях, като „Народен закрилник“, отдавна са станали христоматийни образци. Пластичността на Каралийчевата проза е добре известна, психологическото майсторство на писателя — също. Когато се връщаме сега към разказите на този писател за Димитров, ние отново чувстваме пролетна ведрина в слога на автора на „Ръж“ и „Росенският каменен мост“. Убедени сме в искреността на авторския екстаз пред личността на Димитров. И в същото време не ни напуска усещането за известна очеркова лековатост на тия разкази (особено „Първата светкавица“, „Дебелият край на тоягата“, „В димящия миньорски град“, за липсата на психологическа плътност на характерите и най-вече на Димитров. Този образ почти не преживява никаква еволюция, героичното в него се третира твърде еднообразно. Често Каралийчев прибегва до публицистичност, приближава се до стила на вестникарска статия: „Минаха седемнадесет години. Упоритият млад словослагател разпери крила и се издигна високо. Стана вожд на работническото синдикално движение. Бурните народни вълнения и стачките бяха неговата стихия. Работните хора от югоизточния край на родината го избраха за свой закрилник в Народното събрание („Дебелият край на тоягата“, разр. м., З. Ч.). Вярно е, че самият Каралийчев слага като подзаглавие на книгата „разкази и очерки за Георги Димитров“. Но като имаме пред вид възможностите на Каралийчев, с основание сме могли да очакваме, че при него добрият очерк, запазвайки жанровото си своеобразие, ще има също стойност на разказ...

През 1962 г. Профиздат пусна от печат книгата на Ст. Ц. Даскалов „Осемте хляба“. Съдържанието ѝ представя разкази за Димитров. Те са твърде неравносложни като художествено решение. Тези разкази не ни казват нещо значително ново в трактовката на образа на Димитров. Авторът прави опити да белетризира класически известните кулминационни моменти от биографията му. Изобилствуват репортажните и очерковите моменти в разказите, твърде слаба е грижата за езика. Когато е налице една повишена самовзискателност у Даскалов и когато се потърси нов оригинален ъгъл на художествено зрение, тогава резултатите са несъмнено по-добри. Така се е получил един интересен в психологическо отношение разказ като „Мандарината“. Тук Даскалов с художествен такт е надникнал в голямата любов на Димитров към децата и е намерил естетическия еквивалент на това известно негово чувство. Но един добър разказ звучи инцидентно сред преобладаващото в съдържанието на една книга.

Романистиката ни за Георги Димитров също така не притежава ярки естетически достойнства. Тук най-често срещаме превес на публицистичния патос („Син на работническата класа“ на Камен Калчев) или увлечения по самоцелна реставрация на епохата, в която се губи „свърхзадачата“ на белетриста (романът на Димитър Добревски „Трите коледни дни“). Добревски в този роман показва на места интересно белетристично виждане. Но вместо да съсредоточи възможностите си на психолог в една оригинална трактовка на образа на Димитров, авторът се увлича в педантични описания на аксесоара на българския „салон“ в навечерието на деветоюнския преврат, разбира се, като контраст на делото на Димитров. Струва ми се, че композиционно този роман не е решен добре, за да почувствуваме властната, преобразяваща сила на народния герой.

Основания да очакваме един интересен роман за Димитров от Любен Станев ни дава отпечатването на част от него в четвърта книжка на сп. „Сеп-

тември“ от тази година. Станев, поне така личи от романа дотук, се заема също с един широко известен момент от биографията на Димитров — опитите на хитлеристите да го ликвидират след неуспешното за тях приключване на Лайпцигския процес. В началото на този роман Станев се проявява като тънко наблюдавателен психолог, с умение да изгради жизнено пълнокръвни характери. Особено добре е внушена вътрешната, чисто човешката драма на Димитров след приключването на процеса, мъчителното виждане в неизвестното. Романът дотук се отличава от традиционното патетично начало в решението образа на Димитров в досегашните романи за него. Авторът търси нравствените начала в героизма на Димитров, чисто човешките рефлексии на неговата личност.

*

Бележките ми дотук нямаха за задача подробна рецензентска изчерпателност. В техния обсег не влизаше всичко, което е написано за Димитров, а онова, което в една или друга степен очертава някакви тенденции в художествено-литературната интерпретация на образа.

Една честна преценка на осъщественото от литературата ни за Димитров ни кара да мислим, че големият ѝ дълг към вожд и учителя на нашия народ остава един реален, високо задължаващ факт. Ние в същност никога, и при наличие на категорично добри произведения, не бихме могли да кажем, че е изчерпана темата Димитров. Това е тема непреходна както за националната ни история, така и за литературата. Защото мащабът на Димитров ще продължава да дава материал за оригинално творческо осмисляне на всяко идващо литературно поколение.

Без да подценяваме ни най-малко постиженията на художествената ни литература досега за Димитров, откровено трябва да признаем, че големите, етапните творби за него са едно очакване. Това очакване е най-голямата, най-съдържателната мечта на литературата ни. Тези „литературни мечтания“ имат много посоки.

На първо място към образа на Димитров българският писател трябва да подхожда много странично. Трябва да се намери достойният, пълноценният художествен адекват на полифоничното в героичния живот на Димитров. Неговият героизъм е сложна, богата сплав от добродетели. Те съществуват, когато героизмът му е невини барикадно кулминативен. Те съществуват и в привидно спокойните делници на Димитров (колкото и редки да са те).

Българският писател винаги ще бъде привличан от яркото в живота на Димитров, онова, което е общонародно, бих казал — общочовешко достойние. Но в изображението на тази яркост трябва да се огледа оригиналността на съответния писателски талант. Говорим ли за Димитров, ние най-често мислим за героя от Лайпциг. И не може да не мислим. Грандиозната победа на Димитров на Лайпцигския процес е най-големият влог в световното комунистическо движение, извършен от български комунист. Това трябва да се разбере от нашите творци. Победата на Лайпцигския процес е победа на философското кредо на българския комунист, а неговата философия е философия на световния комунизъм. В победата на Лайпцигския процес се осъществява като че ли с най-голяма тържественост диалектичната приемственост на патриотизма и интернационализма като основни компоненти на комунистическото съзнание. Защищавайки българския народ, българските комунисти, на Лайпцигския процес Димитров защитава и укрепва авторитета на световния комунизъм.

Ето всичко това дава изключително богат материал за художествено изображение в литературата за Димитров. А трябва откровенно да признаем, че е направено съвсем малко в това отношение. Постиганията най-често са в сферата на събитийното, занимателното. Чака се голямото философско произведение на нашата литература за лайпцигската победа на Димитров. Също така общоизвестна е голямата драма, която преживява Димитров с разгрома на Септемврийското антифашистко въстание от 1923 г. Но ние нямаме голямо литературно произведение, третиращо този проблем, целия онзи мъчителен, суров честен анализ, който прави Димитров на грешките на партията по време на въстанието и неговата подготовка, онова кристално чисто чувство за дълг пред народа, което никога не е напущало Димитров. Нашата литература очаква това произведение.

Инцидентно (това се видя и от анализа на някои творби) са правени опити в нашата литература за Димитров да се осветли художествено човекът Димитров, неговото интимно битие. Досега като че ли най-голям принос в това отношение представлява полудокументалната книга на Петър Игнатов „Сърце за всички“. Авторът, бидейки дълги години личен секретар на Димитров, е имал възможност да го опознае всеотрасно. И с един непринуден език, неизкушен от писателска амбиция, излага в тази своя книга впечатленията си от интимното битие на Димитров. Ние не можем да мислим за комуниста, бореца Димитров и да забравяме, че той е настрана от нормално човешкото. Именно от невъзможността да се постигне художествено тази диалектичност в характера на Димитров страдат много произведения на нашата литература. Много често чувствуваме борческото, революционното начало у Димитров някак откъснато от човешката му пълноценност. Органичността в художествената трактовка на образа на Димитров трябва да бъде нещо за дължително в творбите на българските писатели.

И в никой случай не на последно място трябва да се разшири естетическият регистър на художествената ни литература за Димитров. Твърде много си приличат по отношение на поетиката произведенията на българските писатели за Димитров. В бележките си посочих най-видимото — едно традиционно патетично начало в интерпретацията. Ако се детайлизира анализът, ще се види колко бързо се клишират изразните средства у различните писатели, как това клиширане води до деиндивидуализация на творческия почерк. Много са езиковите шаблони в литературата за Димитров, сюжетните схеми, страшно си приличат художествените решения на неговия характер.

Накъсо казано, липсва в нашата литература голямото, философски значимо художествено произведение за Димитров. Най-сетне трябва да се разбере, че художествената творба за Димитров не е тематична задача, а задача от извънредно голям художествен порядък. Когато мислим за Димитров, ние мислим за неизтощимата сила на българския и световния комунистически дух. Така, когато четем книга за Димитров, ние трябва да се чувствуваме съпричастни с най-актуалното в прогресивния световен литературен процес!